11/07/2022

Παυλόπουλος: Η θεωρία του Αριστοτέλους περί Επιείκειας σύγχρονη και για το Διεθνές Δίκαιο σήμερα

/ Επικαιρότητα

Προκόπης Παυλόπουλος: Οι θέσεις του Αριστοτέλους περί Επιείκειας παραμένουν και σήμερα επίκαιρες στο πεδίο ερμηνείας και εφαρμογής του Διεθνούς Δικαίου, άρα και του Διεθνούς Δικαίου της Θάλασσας κατά την Σύμβαση του Montego Bay του 1982. Η απόφαση του Διεθνούς Διαιτητικού Δικαστηρίου της Χάγης του 2016, «Φιλιππίνες κατά Κίνας», παράγει νομολογία, κατά την οποία τα Ελληνικά Νησιά, όπως το Καστελλόριζο, έχουν εκτός από Αιγιαλίτιδα Ζώνη και Υφαλοκρηπίδα και Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη και έτσι ακυρώνει στο ακέραιο την περί του αντιθέτου αβάσιμη και ανιστόρητη τουρκική «ρητορική»

Μιλώντας στο 8ο Διεθνές Θερινό Πανεπιστήμιο που οργανώνεται στο Καστελλόριζο, με θέμα «Η επικαιρότητα της θεωρίας του Αριστοτέλους περί Επιείκειας στο πεδίο του σύγχρονου Δημόσιου Διεθνούς Δικαίου», ο τέως

Πρόεδρος της Δημοκρατίας και Επίτιμος Καθηγητής της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Προκόπιος Παυλόπουλος επισήμανε -με βάση την αντίστοιχη ομιλία του στο Διαδικτυακό Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο του Κέντρου Αριστοτελικών Μελετών, στις 21/2/2022- και τα εξής:

«Η Επιστημονική Κοινότητα, διεθνώς, δικαίως αναγνωρίζει στον Αριστοτέλη, με βάση την ποσότητα και ιδίως την ποιότητα του έργου του, τον τίτλο του «Πατέρα των Επιστημών». Τούτο αιτιολογείται και τεκμηριώνεται και από το ότι, σύμφωνα με τις έρευνες και τους συνακόλουθους υπολογισμούς των Αλεξανδρινών, ο Αριστοτέλης συνέγραψε πάνω από 400 βιβλία. Καίτοι μεγάλο μέρος του έργου του Αριστοτέλους δεν κατέστη δυνατό να διασωθεί στην πορεία των αιώνων, τα τμήματά του εκείνα, τα οποία μας περιήλθαν, αρκούν για να καταδείξουν και τούτο: Η σκέψη του Αριστοτέλους επεκτάθηκε και εμβάθυνε σ' ευρύ φάσμα του επιστητού της εποχής του, με αποτέλεσμα η προσφορά της να καλύπτει αφενός την ίδια την υφή της επιστημονικής μεθόδου εν γένει και, αφετέρου, σημαντικό μέρος των επιστημονικών πεδίων.

Α. Με βάση τις ως άνω διαπιστώσεις δεν είναι -κάθε άλλο- παράδοξο να υποστηριχθεί ότι και η Νομική Επιστήμη, ως μέρος των Θεωρητικών Επιστημών, οφείλει πολλά στην φιλοσοφική αναζήτηση του Αριστοτέλους. Ιδίως τα «Ηθικά Νικομάχεια», η «Ρητορική» και η «Αθηναίων Πολιτεία» εμπεριέχουν αναλύσεις, εξαιρετικά χρήσιμες ως σήμερα, οι οποίες μέσ' από την θεωρητική, και με καθαρώς επιστημονική μεθοδολογία, προσέγγιση κυρίως του Δικαίου και της Δικαιοσύνης καταδεικνύουν μ' ενάργεια την πολυπρισματική και ουσιαστική «οφειλή» της σύγχρονης Νομικής Επιστήμης στο έργο του Αριστοτέλους. Μέρος της «οφειλής» αυτής είναι τόσο η έννοια της Επιείκειας, ως θεμελιώδους ρήτρας ερμηνείας και εφαρμογής του Δικαίου, στο σύνολό του, όσο και η έννοια της Διαιτησίας. Οι κατ' Αριστοτέλη έννοιες της Επιείκειας και της Διαιτησίας εξετάζονται εδώ αποκλειστικώς στο πεδίο του σύγχρονου Δημόσιου Διεθνούς Δικαίου. Και ακόμη πιο συγκεκριμένα, στο ειδικότερο εκείνο πεδίο του που αφορά το Διεθνές Δίκαιο της Θάλασσας του ΟΗΕ, κατά την Σύμβαση του Montego Bay του 1982, με βάση την ακόλουθη σειρά συλλογισμών:

Β. Μια από τις κυριότερες αιτίες, οι οποίες υπονομεύουν τα θεμέλια της σύγχρονης Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, είναι και το ότι βασικοί πυλώνες της – πραγματικές «αντηρίδες» για την εκπλήρωση της εκ καταγωγής αποστολής της, που συνίσταται κατ' εξοχήν στην εγγύηση της ακώλυτης άσκησης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – έχουν αρχίσει να διαβρώνονται επικινδύνως. Μεταξύ των πυλώνων αυτών συγκαταλέγονται, δυστυχώς, το Κράτος

Δικαίου και το αναπόσπαστο θεσμικό «παρακολούθημά» του, η Αρχή της Νομιμότητας. Αυτό οφείλεται, σε μεγάλο τουλάχιστον βαθμό, στο ότι ο ρυθμιστικός τους «πυρήνας», ο κανόνας δικαίου, ο οποίος θεσπίζεται από την Πολιτεία διαθέτοντας έτσι την απαραίτητη για το κανονιστικό του κύρος δημοκρατική νομιμοποίηση, διαβρώνεται αντιστοίχως, και μάλιστα με γεωμετρικώς αύξουσα ένταση. Τούτο ισχύει διεθνώς, και δη σε κάθε πτυχή του ισχύοντος Δικαίου, είτε πρόκειται για το Εθνικό είτε πρόκειται για το Ευρωπαϊκό και, προεχόντως, για το Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο. Και προκύπτει, κατά κύριο λόγο, εκ του ότι ο κανόνας δικαίου, εκ φύσεως γενικός και αόριστος αφού πρέπει να υπηρετεί την αρχή της αναλογικής Ισότητας και της «έννοιας γένους», της Αναλογικής Δικαιοσύνης, αδυνατεί να πλαισιώσει κανονιστικώς, με την επιβαλλόμενη για την εγγενή ρυθμιστική του επάρκεια, την κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα, άρα τις αντίστοιχες κοινωνικοοικονομικές σχέσεις μεταξύ των μελών κάθε κοινωνικού συνόλου, εντός του οποίου είναι προορισμένος να εφαρμόζεται. Η Οικονομική Παγκοσμιοποίηση και η ραγδαία εξέλιξη της Τεχνολογίας μεταβάλλουν με τέτοια ταχύτητα την κοινωνικοοικονομική «υποδομή», της οποίας ο κανόνας δικαίου αποτελεί θεσμικό «εποικοδόμημα» -φυσικά με αμφίδρομη μεταξύ τους κανονιστική επιρροή- ώστε ο μεν Νομοθέτης, ο κάθε νομοθέτης, δεν μπορεί να προβλέψει με την απαιτούμενη «οξυδέρκεια» τις μελλοντικές εξελίξεις, που το θεσμικό του δημιούργημα καλείται να πλαισιώσει ρυθμιστικώς. Άρα οι κανόνες δικαίου, τους οποίους θεσπίζει, είτε είναι «θνησιγενείς», με την έννοια ότι τείνουν να ξεπερασθούν αμέσως μετά την έναρξη της ισχύος τους, είτε διατυπώνονται με μεγάλη γενικότητα. Σε τέτοιο μάλιστα βαθμό ώστε ο δικαστής, ο οποίος καλείται να τους ερμηνεύσει και να τους εφαρμόσει στην πράξη, αναγκάζεται να δικαιοδοτεί ακόμη και «δικαιοπλαστικώς», αφενός για να καλύψει τα μεγάλα κενά τους και, αφετέρου, για να διορθώσει τις κανονιστικές «αστοχίες» τους.

Γ. Η σύγχρονη νομική πραγματικότητα καταδεικνύει ότι η ρήτρα της Επιείκειας, ως ερμηνευτική αρχή και ανάλογο ερμηνευτικό μέσο, ασκεί ολοένα και μεγαλύτερη επιρροή όταν ο δικαστής την «βγάζει» από την θεσμική «φαρέτρα» του, εφόσον το κρίνει αναγκαίο, για να συμπληρώσει το κανονιστικό περιεχόμενο του κανόνα δικαίου που εφαρμόζει ή και για να διορθώσει τις κανονιστικές «αστοχίες» του, με σκοπό την ορθή απονομή του Δικαίου, όπως απαιτούν οι επιμέρους συνιστώσες της Δικαιοσύνης. Όλα τ’ ανωτέρω ισχύουν, στο ακέραιο, και στο μέτρο που αντί για τον δικαστή, που αντλεί την δικαιοδοσία του ευθέως από την Έννομη Τάξη στην οποία ανήκει -Εθνική, Ευρωπαϊκή ή Διεθνή– τ’ αντίδικα μέρη επιλέγουν τον θεσμό της Διαιτησίας και, συνακόλουθα, επαφίενται στην κρίση διαιτητικών οργάνων. Τα όσα επισημάνθηκαν προηγουμένως αφορούν, a fortiori, τον τομέα του Δημόσιου Διεθνούς Δικαίου, κυρίως δε του Διεθνούς Δικαίου της

Θάλασσας του ΟΗΕ, κατά την Σύμβαση του Montego Bay του 1982. Και μόνο μια τέτοια διαπίστωση αρκεί για ν' αναδείξει πόσο και πώς η σκέψη του Αριστοτέλους, αναφορικά με την ρήτρα της Επιείκειας ως μεθόδου ερμηνείας του Δικαίου για την εφαρμογή του σύμφωνα με τα προτάγματα της Δικαιοσύνης -υπό την αναλογική της έννοια, που συνδέεται αρρήκτως με την έννοια της αναλογικής Ισότητας- παραμένει εξαιρετικά επίκαιρη. Και η επικαιρότητα αυτή εκτείνεται πολύ πέραν του Εθνικού Δικαίου όταν, όπως τεκμηριώνει μ' ενάργεια η νομολογιακή πράξη, βρίσκει, με προδήλως εντεινόμενο ρυθμό, «προνομιακό» πεδίο εκδήλωσής της στο Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, κατ' εξοχήν δε στο Διεθνές Δίκαιο της Θάλασσας του ΟΗΕ, κατά την Σύμβαση του Montego Bay του 1982. Ειδικότερα, η απόφαση του Διεθνούς Διαιτητικού Δικαστηρίου της Χάγης -Παράρτημα VII της Σύμβασης του Montego Bay του 1982- της 12ης Ιουλίου 2016 «Φιλιππίνες κατά Κίνας» «παράγει» ήδη νομολογία, κατά την οποία τα Ελληνικά Νησιά, όπως το Καστελλόριζο, διαθέτουν, εκτός από Αιγιαλίτιδα Ζώνη, Υφαλοκρηπίδα και Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη. Αυτή η νομολογία ακυρώνει, στο ακέραιο, την περί του αντιθέτου αβάσιμη και ανιστόρητη τουρκική «ρητορική».

Δ. Κατ' Αριστοτέλη, η ρήτρα της Επιείκειας εντάσσεται μεν στο γενικό πλαίσιο του Δικαίου. Πλην όμως δεν ταυτίζεται απολύτως με τον θεσπισμένο γραπτό νόμο, αλλά μπορεί και πρέπει να γίνεται χρήση της όταν ο ως άνω νόμος, λόγω των κενών ή και των ρυθμιστικών «αστοχιών» που γεννά, μοιραίως, η γενικότητά του, είναι ανάγκη να «διορθωθεί», μέσω της κατάλληλης ερμηνείας, ώστε ν' ανταποκρίνεται πλέον, όσο το δυνατόν περισσότερο, στο σύνολο των προταγμάτων του Δικαίου και της Δικαιοσύνης. Με βάση τις κατά τ' ανωτέρω διαπιστώσεις του, ο Αριστοτέλης καταλήγει σ' ένα είδος φιλοσοφικονομικού ορισμού της Επιείκειας, ο οποίος παραμένει, και σήμερα, κλασικός: «Ἔστιν δὲ ἐπιεικὲς τὸ παρὰ τὸν γεγραμμένον νόμον δίκαιον» (Ρητορική, 1374α, 28-29). Έχει από ορισμένους συγγραφείς υποστηριχθεί η άποψη ότι στον «ορισμό» του αυτό ο Αριστοτέλης «αντιπαραθέτει», εν τέλει, την Επιείκεια προς το θεσπισμένο γραπτό Δίκαιο. Η άποψη όμως αυτή είναι εσφαλμένη και δείχνει ουσιώδη έλλειψη κατανόησης της εν προκειμένω αυθεντικής θεώρησης του Αριστοτέλους. Κατ' ακρίβεια ο Αριστοτέλης, συνεπής με όλες τις εν προκειμένω προμνημονευόμενες αναλύσεις του, τις συνοψίζει, με άψογη λογική ακρίβεια, διευκρινίζοντας ότι το «επιεικές» δεν βρίσκεται «απέναντι» στους κανόνες του γραπτού νόμου. Αλλά ενδεχομένως βαίνει, ακολουθώντας παράλληλη πορεία ως προς την υπεράσπιση του Δικαίου και της Δικαιοσύνης, και πέραν αυτού, εφόσον τούτο είναι επιβεβλημένο για την πραγμάτωση του αυθεντικού νοήματος του Δικαίου και της Δικαιοσύνης. Χρησιμοποιώντας τα «εργαλεία» της σύγχρονης νομικής ορολογίας, μπορούμε και είναι χρήσιμο να δεχθούμε ότι στο πλαίσιο του ως άνω «ορισμού» του ο Αριστοτέλης θεωρεί πως η Επιείκεια, κατά την ίδια την φιλοσοφική και

θεσμική ιδιοσυστασία της, λειτουργεί ως ρήτρα που παράγει τα έννομα αποτελέσματά της κατά την ερμηνεία και εφαρμογή των κανόνων του Δικαίου όχι contra legem, αλλά praeter legem. Με άλλες λέξεις, η προσφυγή στην ρήτρα της Επιείκειας δεν θέτει, κατ' ουδένα τρόπο, «εκποδών» τον γραπτό κανόνα δικαίου, αλλά επιτελεί, υπέρ του Δικαίου και της Δικαιοσύνης, την ερμηνευτική λειτουργία της συμπλήρωσης ή και διόρθωσής του, κατά την εφαρμογή του. Και τούτο είτε για να καλύψει τα κενά του είτε για να διορθώσει τις ρυθμιστικές «αστοχίες» του, όταν και όπου η αδήριτη γενικότητά του, κατά τ' ανωτέρω, αφήνει τέτοια κενά ή καταλήγει σε τέτοιες «αστοχίες».

Ε. Σε ό,τι αφορά τις μεθόδους αξιοποίησης στην πράξη της ρήτρας της Επιείκειας, ιδιαίτερη αίσθηση προκαλεί, ως προς την πρωτοτυπία της διατύπωσής της για τα δεδομένα της εποχής εκείνης, η ανάλυση του Αριστοτέλους για τον θεσμό της Διαιτησίας, ως διαδικασίας απονομής της Δικαιοσύνης η οποία λειτουργεί, κατά κάποιον τρόπο, παραλλήλως προς την δικαιοδοσία του δικαστή, ως οργάνου της Πολιτείας εξουσιοδοτημένου «επισήμως» να επιλύει τις μεταξύ των μελών του κοινωνικού συνόλου διαφορές. Συγκεκριμένα, εισάγοντας την ρήτρα της Επιείκειας στο θεσμικό πλαίσιο της άσκησης της, αυστηρώς πολιτειακής προέλευσης, δικαιοδοτικής λειτουργίας, ο Αριστοτέλης παρατήρησε, μεταξύ άλλων: «Καί τό εἰς δίαιταν μᾶλλον ἤ εἰς δίκην βούλεσθαι ἰέναι · ὁ γάρ διαιτητής τό ἐπιεικές ὁρᾶ, ὁ δέ δικαστής τόν νόμον · καί τούτου ἕνεκα διαιτητής εὑρέθη, ὅπως τό ἐπιεικές ἰσχύη» (Ρητορική, Α, 13, 1374 β, 18-22). Με την ως άνω παρατήρησή του ο Αριστοτέλης δέχεται, σε γενικές γραμμές, ότι πέραν της «επίσημης» κρατικής δικαιοδοτικής λειτουργίας υφίσταται –οπωσδήποτε όμως υπό την θεσμική και πολιτική «ανοχή» της Πολιτείας- και ο θεσμός της Διαιτησίας, ως διαδικασίας επίλυσης των διαφορών μεταξύ των μελών του κοινωνικού συνόλου, ύστερα από επιλογή των αντίδικων μερών. Και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η επιλογή της Διαιτησίας συνιστά μια μορφή αξιοποίησης της ρήτρας της Επιείκειας στην πράξη για την απονομή της Δικαιοσύνης. Δηλαδή, κατ' Αριστοτέλη, η Διαιτησία είναι, κατ' αποτέλεσμα, θεσμός αρρήκτως συνδεδεμένος με την Δικαιοσύνη. Και τούτο διότι στο μεν πλαίσιο της από την Πολιτεία οργανωμένης δικαιοδοτικής λειτουργίας ο δικαστής στηρίζεται πολύ περισσότερο -αν όχι αποκλειστικώς- στον νόμο, ήτοι στους θεσπισμένους από την Πολιτεία κανόνες του Δικαίου. Ενώ στο πλαίσιο της Διαιτησίας ο δικαστής, ως δικαιοδοτικό όργανο κατ' επιλογή των αντίδικων μερών, στηρίζεται κατ' εξοχήν στις μεθόδους απόφανσης, οι οποίες απορρέουν από την προσφυγή στην ρήτρα της Επιείκειας. Και ο Αριστοτέλης φθάνει στο συμπέρασμα του όλου συλλογισμού του διατυπώνοντας την θέση, ότι ο κύριος λόγος, για τον οποίο επινοήθηκε ο θεσμός της Διαιτησίας, είναι για να επιλύονται οι μεταξύ των αντίδικων μερών διαφορές με βασικό γνώμονα την χρήση της ρήτρας της Επιείκειας.

Υπό τα δεδομένα αυτά της επικαιρότητας της σκέψης του Αριστοτέλους περί Επιείκειας και Διαιτησίας στο σύγχρονο Διεθνές Δίκαιο, η «αειθαλής» φιλοσοφικώς, θεσμικώς και πολιτικώς, σκέψη του Σταγειρίτη αποδεικνύει, με αμάχητα ιστορικώς και επιστημονικώς τεκμήρια, ότι το Ελληνικό Πνεύμα, υφ' όλες του τις επόψεις και εκφάνσεις, εξακολουθεί να «καταυγάζει» την πορεία, την οποία οφείλουμε ν' ακολουθήσουμε, μ' επίγνωση και συνέπεια, για την εμπέδωση του Δικαίου και της Δικαιοσύνης -άρα της Δημοκρατίας και του σύμφωνου με τις επιταγές της Πολιτισμού μας- σε παγκόσμιο επίπεδο. Εν τέλει δε για την καταξίωση του Ανθρώπου, σύμφωνα με τον προορισμό του.»